

Ларс Йохансонның түркітану саласындағы іргелі теориялық тұжырымдамалары

*С.Ж. Тажибаева^а, И.А. Невская^б

^аЛ. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Астана, Қазақстан Республикасы

ORCID: 0000-0002-5655-8391

(E-mail: tazhibaeva_szh@enu.kz)

*Байланыс үшін автор: tazhibaeva_szh@enu.kz

^бФранкфурт Университеті, Франкфурт, Германия

Ресей Ғылым академиясы Сібір бөлімшесінің Филология Институты, Новосибирск, Ресей

ORCID ID: 0000-0002-6099-9529

(E-mail nevskayairina60@gmail.com). *Байланыс үшін автор: aydanayerkinkyzy@gmail.com

ARTICLE INFO

АННОТАЦИЯ

Кілт сөздер:

Ларс Йохансон, түркі тіл білімі, типология, салыстырмалы-салғастырмалы тіл білімі, типология, түркі тілдері, әртүрлі жүйедегі тілдер, аспектуалдық, эвиденциалдылық, тілдік байланыстар, тіл құжаттамасы, ареалдық және мәдени сипаттамалар.

GTAMP 16.41.25

DOI: <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2-242-262>

Ғылым докторы, профессор Ларс Йохансон – әйгілі ғалым, ғылымның көрнекті ұйымдастырушысы, лингвистика, тілдік типология және түркітану саласындағы алдыңғы қатарлы мамандардың бірі. Ол Еуропалық типологиялық мектептің негізін салушылардың және жетекшілерінің сапынан орын алып, түркі тіл білімінің түркітанудағы дербес ғылыми бағыт ретінде орнығуына үлкен үлес қосты. Лингвистикалық идеяларының ауқымдылығы мен болжамдар жасаудағы батылдығы оның бірқатар іргелі еңбегінде көрініс тапты. «Түрік тіліндегі аспект категориясы» (Aspekt im Turkischen, 1971) және «Түркі тілдік байланыстарының құрылымдық факторлары» (Structural Factors in Turkic Language Contacts, 2002) монографиялары түркі тіл білімі мен типологиялық теорияның дамуына зор ықпал етті. «Еуропа тілдеріндегі аспект категориясы» (Aspect in the languages of Europe, 2023) атты іргелі еңбегі түркі тілдеріндегі етістік түрін зерттеудің өзіндік қорытындысына және сонымен қатар әртүрлі жүйедегі тілдердің аспектуалдық типологиясы үшін теориялық-әдіснамалық тұғырға айналды. Профессор Л. Йохансон салыстырмалы-типологиялық, ареалдық және мәдени сипаттамаларды ескере отырып, түркі тілдерін диахрондық және синхрондық қырларынан жан-жақты пайымдады. Ғалымның етістік түрі, эвиденциалдылық, жойылып бара жатқан түркі тілдерінің проблемаларын зерттеу саласындағы ой-пікірлері оның классикалық іргелі еңбектеріне негіз болды. Эвиденциалдылық түрлерін зерттеу Л. Йохансонның ғылыми қызметінде жетекші орын алады. Ол түркі тілдеріндегі эвиденциалдылықты зерттеудің

теориялық-әдіснамалық базасын жасап берді. Эвиденциалдылық сөйлеушінің ақпарат көзіне деген қатынасын көрсететін айтылым параметрлерінің бірімен байланысты. Тілдік байланыстар тұжырымдамасы «Кодты көшіру. Тілдердің қабылдаушы және тасымалдаушы тұрпатындағы әлеуеті» (Code Copying. The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles, 2023) атты монографиясында жүйеленді. Кодты көшіру (code copying) моделі тілдік байланыстарды сипаттауда теориялық тұрғыдан маңызды тәсіл болып табылады, ол тек лексиканы ғана емес, морфологияны, синтаксисты, семантика мен прагматиканы да қамтиды. Ғалымның зерттеулерінде сипатталған идеялар мен болжамдар көптеген жас зерттеушілерге әрі қарай өз ғылыми жетекшілерінің ойларын дамытуға және жалғастыруға серпін берді. Л.Йохансонның жетекшілігімен орындалған көптеген диссертациялар түркі тілдеріндегі жойылып бара жатқан түркі тілдерінің грамматикалық құрылымын, аспектуалдықты, тілдік байланыстарды зерттеуге арналды Профессор Л. Йохансонның бастамасымен 1997 жылдан бастап түркі тіл білімі мәселелеріне арналған *Turkic Languages* (Түркі тілдері) журналы ұйымдастырылды Л.Йохансонның редакциясымен электрондық форматта «Түркі тілдері мен лингвистикасы энциклопедиясы» (*Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics*, 2023) ғылыми еңбегінің негізгі тараулары әзірленіп, жарияланды, сондай-ақ «Түркі тілдері» (*The Turkic Languages*, 2021) классикалық анықтамалық еңбегінің қайта өңделген және толықтырылған екінші басылымы жарыққа шықты.

***S.Zh. Tazhibayeva^a**

^aL.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan

(E-mail: tazhibayeva_szh@enu.kz)

ORCID: 0000-0002-5655-8391

**Corresponding author: tazhibayeva_szh@enu.kz*

I.A. Nevskaya^b

^bFrankfurt University, Frankfurt, Germany

Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Institute of Philology, Novosibirsk, Russia

ORCID ID: 0000-0002-6099-9529

(E-mail: nevskaya@em.uni-frankfurt.de)

Fundamental theoretical ideas of Lars Johanson in Turkic Studies

Received 14 February 2026. Revised 20 March 2026. Accepted 27 April 2026. Available online 30 June 2026.

Дәйексөз үшін: С.Ж. Тажибаева, И.А. Невская Ларс Йохансонның түркітану саласындағы іргелі теориялық тұжырымдамалары // *Turkic Studies Journal*. 2026. Т. 8. № 2. 242-262 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2-242-262>

For citation: S.Zh. Tazhibayeva, I.A. Nevskaya Fundamental theoretical ideas of Lars Johanson in Turkic studies // *Turkic Studies Journal*. 2026. V. 8. № 2. P. 242-262. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2026-2-242-262>

Abstract. Doctor of Sciences, Professor Lars Johanson is a recognized scholar, an outstanding organizer of scientific research. He conducts research in Linguistics, Linguistic Typology, and Turkology. His academic and pedagogical activities have developed in close interrelation, mutually enriching one another. Professor Johanson is one of the leading representatives of the European School of Typology and has made a significant contribution to the formation of Turkic linguistics as an independent scholarly discipline. The scope of his linguistic ideas and the intellectual courage with which he advances his hypothesis are embodied in the number of fundamental works. His monographs *Aspekt im Turkischen* (1971), *Structural Factors in Turkic Language Contacts* (2002) had a strong impact on the advancement of Turkic linguistics and typological studies. His research on verbal aspect in the Turkic languages gave advanced theoretical and methodological base for their typology across structurally diverse languages. The theory of verbal aspect also served as a conceptual basis for the monograph *Aspect in the Languages of Europe* (2023). Professor Johanson has conducted comprehensive descriptions of Turkic languages from both diachronic and synchronic perspectives, taking into account comparative, typological, areal, and cultural features. A central focus of his research is evidentiality, the grammatical category marking the source of information reported by the speaker. Johanson's theoretical framework for the study of evidentiality in Turkic languages is of particular importance. He distinguished two main semantic types of evidentiality in Turkic languages, direct and indirect, and also identified a distinct "perceptive" type. He further developed a theoretical foundation for the study of interlingual interaction. His Code Copying model represents a significant theoretical contribution to the analysis of language contact, encompassing not only lexical units but also morphological, syntactic, semantic, and pragmatic structures. This model was elaborated in the monograph *Code Copying: The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles* (2023). Professor Johanson's scholarly contributions to the study of verbal aspect, evidentiality, and endangered languages have become classical works in the field. His ideas and hypotheses have inspired numerous young scholars to further develop and expand his theoretical framework. Many dissertations have been completed under his supervision, addressing aspectuality in Turkic languages, the grammatical structure of endangered languages, and language contact phenomena. Professor Johanson has also played a significant role as an academic editor and research manager. For several decades, he has been the editor of the book series *Turcologica*, comprising more than 100 volumes. In 1997, he founded the peer-reviewed journal *Turkic Languages*. Under his editorship, major overview chapters of the *Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics* (2023) were prepared and published in electronic format. He also edited the second revised edition of the seminal work *The Turkic Languages* (2021).

Keywords: Lars Johanson, Turkic Linguistics, Typology, Comparative Linguistics, Turkic languages, languages of different systems, the category of aspect, the category of evidentiality, language contacts, language documentation, areal and cultural characteristics.

***С.Ж. Тажибаева^а**

^аЕвразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Астана, Республика Казахстан

ORCID: 0000-0002-5655-8391

(E-mail: tazhibaeva_szh@enu.kz)

*Автор для корреспонденции: tazhibaeva_szh@enu.kz

И.А. Невская^б

^бФранкфуртский университет, Франкфурт, Германия

^бСибирское отделение Российской академии наук, Институт филологии,

Новосибирск, Россия

ORCID ID: 0000-0002-6099-9529

(E-mail: nevskaya@em.uni-frankfurt.de)

Фундаментальные теоретические концепции Ларса Йохансона в тюркологии¹

Аннотация. Доктор наук, профессор Ларс Йохансон – известный учёный, выдающийся организатор науки, один из ведущих специалистов в области лингвистики, языковой типологии и тюркологии. Профессор Л. Йохансон – один из основателей и руководителей Европейской типологической школы, который также внес большой вклад в формирование тюркской лингвистики как самостоятельного научного направления в тюркологии. Широта лингвистических идей, смелость в формулировке гипотез нашло отражение в ряде фундаментальных трудов. Монографии «Aspekt im Turkischen» (Aspekt im Turkischen, 1971), «Structural Factors in Turkic Language Contacts» (Structural Factors in Turkic Language Contacts, 2002) оказали большое влияние на развитие тюркской лингвистики и типологической теории. Своеобразным итогом изучения аспектуальности в тюркских языках и одновременно теоретико-методологической базой для разносистемных языков послужило фундаментальное исследование «Aspect in the Languages of Europe» (Aspect in the Languages of Europe, 2023). Профессор Л. Йохансон дал всестороннее описание тюркских языков в диахроническом и синхроническом аспектах с учётом сравнительно-типологических, ареальных и культурных характеристик. Исследование эвиденциальности занимает центральное место в научной деятельности ученого. Эвиденциальность связана с одним из параметров высказывания, отражающая выражение говорящим источника его информации о реферируемом событии. Научные идеи ученого в исследовании категорий аспекта и аспектуальности, эвиденциальности, структурных факторов в языковых контактах, а также проблем исчезающих тюркских языков стали классическими фундаментальными работами. Концепция языковых контактов была систематизирована в монографии «Code Copying. The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles» (Code Copying. The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles, 2023). Модель кодового копирования (code copying) представляет собой теоретически важный подход к описанию языковых контактов, включающих не только лексику, но и морфологию, синтаксис, семантику и прагматику. Идеи и

¹ Мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландыратын жоба аясында (IRN AP32722497) жүзеге асырылды.

гипотезы ученого развивались многими молодыми учеными в их исследованиях. Большое количество диссертаций, выполненных под руководством профессора Л. Йохансона, были посвящены изучению грамматического строя исчезающих тюркских языков, аспектуальности и языковых контактов. По инициативе профессора Йохансона с 1997 года было организовано издание журнала «Тюркские языки» (Turkic Languages), в котором освещаются вопросы лингвистической тюркологии. Под редакцией Л. Йохансона были подготовлены и опубликованы в электронном формате основополагающие главы научного труда «Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics» (Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics, 2023), а также было выпущено второе, переработанное и дополненное издание энциклопедического справочного труда «The Turkic Languages» (The Turkic Languages, 2021).

Ключевые слова: Ларс Йохансон, лингвистическая тюркология, сравнительно-сопоставительное языкознание, типология, тюркские языки, языки разных систем, аспектуальность, категория эвиденциальности, языковые контакты, языковое документирование, ареальные и культурные характеристики.

Кіріспе

Әр көрнекті ғалымның зерттеушілік жолы, оның іргелі ғылыми мәселелерге қатысты көзқарасының қалыптасуы мен оларды шешу әдістерін игеруі академиялық қауымдастық тарапынан әрдайым ерекше қызығушылық туғызатыны сөзсіз. Осы ретте ғылым докторы, профессор, түркітанушы, лингвистикалық типология саласындағы жетекші мамандардың бірі – Ларс Йохансонның (1936–2025) есімі көпшілікке кеңінен мәлім.

Л.Йохансонның ғылыми мұрасы лингвистика, лингвистикалық типология және түркітану салаларындағы зерттеулермен айналысатын мамандар үшін аса маңызды. Ол назар аудармаған тілдік бірліктер жоқ деуге болады; жалпы лингвистикада да, түркітанудың жеке өзінде де оның ғылыми ізденісінен тыс қалған салалар болған емес.

Л.Йохансон әлемдік деңгейде танымал ғалым ғана емес, сонымен қатар дарынды ұйымдастырушы да болды. Оның ғылыми зерттеу және педагогикалық қызметі өзара тығыз байланыста дамып, бірін-бірі толықтырып отырды. Аталған салалардың әрқайсысында профессор Л.Йохансон жоғары кәсібилікпен, терең зерттеушілік ұждағатпен және ғылымға деген шынайы адалдықпен еңбек етті.

Л.Йохансон 1936 жылдың 8 наурызы күні Швецияның Кёпинг қаласында дүниеге келді. Мектеп жасына дейін хат танып, оқуды да, жазуды да меңгерді. Білімге деген балалық ынтызарлығы бара-бара қоршаған ортаны терең танығанды қалайтын құштарлыққа ұласты. Мектеп бағдарламасын Ларс еш қиындықсыз игеріп, алғыр қабілетінің арқасында тілдің құпияларын өз бетінше саралауға ден қойды. Ол кішкентай кезінде эсперанто тілін үйреніп, Ослода (Норвегия) өткен эсперанто мәселелері жөніндегі конгреске қатысты (In Memory of Prof. Dr., URL).

Жас зерттеушінің кейінгі білім жолы оның альма-матеріне айналған Уппсала университетімен (Uppsala University) тығыз байланысты болып, осы оқу орнында 1959 жылы бакалавр, 1961 жылы магистр дәрежесін алды. Бұл уақыт ішінде ол герман,

скандинав, славян тілдерімен қатар, санскритті меңгерді және түркітану саласына зор ықылас танытты. 1960-1961 жылдары Вена университетінде шығыстану бойынша білімін жетілдірді. 1966 жылы Уппсала университетінде «Осман түрік тілінің етістік синтаксисін зерттеу» (Studien zur reichstürkischen Verbal syntax) тақырыбындағы диссертациясын табысты қорғап, түркі тілдері бойынша «философия лиценциаты» (filosofie licentiat) дәрежесін алды (In Memory of Prof. Dr., URL).

Л.Йохансон 1971 жылы сол университетте докторлық диссертациясын сәтті аяқтап, түркі тілдеріндегі етістік шақ жүйесін зерттеуде жаңа кезеңге жол ашқан «Түрік тіліндегі аспект» (Aspekt im Türkischen) атты монографиясын жарыққа шығарды. Жоғарыда аталған хабилизация (habilitatio) академиялық жоғары біліктілік дәрежесі Швеция, Германия, Австрия, Польша, т.б. бірқатар елдердің жоғары оқу орындары жүйесінде зерттеушінің ғылыми тұрғыдан толық қалыптасқанын айғақтайтын маңызды белес болып табылады. Ол ғылыми-педагогикалық қызметті дербес жүзеге асыруға, атап айтқанда, магистратура және докторантура бағдарламалары бойынша білім алушыларға жетекшілік етуге құқық береді.

1972-1973 жылдары Л.Йохансон Германиядағы Майнц университетінде Александр фон Гумбольдт қорының (Alexander von Humboldt Foundation) стипендиаты болып, «түркітану профессоры» ғылыми атағын алды. 1981 жылы ол осы университеттің С4 дәрежелі өмір бойғы профессоры қызметіне бекітіліп, қажырлы еңбегінің нәтижесінде Еуропадағы ең ірі түркітану орталықтарының бірін дүниеге әкелді.

Л.Йохансон 1985 жылдан бастап Turkologica сериясы бойынша Harrassowitz баспасынан (Висбаден қаласы) шығатын монографиялардың жауапты редакторы болды. 1995 жылы оның бастамасымен *Turkic Languages* («Түркі тілдері») журналы жарық көре бастады.

Л.Йохансонның ғылыми еңбектері халықаралық ауқымда кеңінен мойындалды. Ол Жапония, Швеция, Швейцария, Франция, Түркия, Мажарстан, Қытай, Австралия, Ресей (Саха Республикасы) университеттерінде шақырылған профессор (a visiting professor) ретінде өте қызықты дәрістер оқыды. Сонымен қатар, ол Токио шетел зерттеулері университетінде (Жапония, 1997-1998 жж.), Ла Троб университетінде (Австралия, 2001 жж.), Босфор университетінде (Түркия, 2003-2004 жж.) қызмет атқарды. Бірқатар елдердің ғылыми орталықтарында өз саласы бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізді.

Л.Йохансон *Türk Dil Kurumu* ұйымының (Түркия) ғылыми сыйлығымен (1988 ж.), Сегед университетінің (Мажарстан) *doctor honoris causa* құрметті дәрежесімен (1999 ж.), Түркия Республикасының «Республика» орденімен (2008 ж.), Халықаралық Түркі Академиясының Вильгельм Томсен медалімен (2016 ж.) марапатталды.

Материалдар және зерттеу әдістері

Бұл мақалада белгілі ғалым, профессор Ларс Йохансонның түркі тіл біліміне қосқан үлесі сарапталып, ғылыми жұмыстарының қазақ тіл біліміне тигізген ықпалы талданды. Зерттеу барысында талдау, қорыту, салғастыру, жүйелеу, логикалық әдістер, сипаттамалық әдіс секілді жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Социолингвистикалық әдіс аталған тұлғаны тілдік ерекшеліктердің, яғни фонетикалық, лексикалық, морфологиялық, синтакситік сипаттардың зерттеушісі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Тілдік құжаттама тәсілдерін пайдалану нәтижесінде морфологиялық аннотация жасалынды.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Профессор Ларс Йохансонның негізгі теориялық ұғымдары.

Л.Йохансонның зерттеушілік қызметі заманауи түркітанудың кең ауқымды бағыттарын қамтиды. Оның ғылыми ізденісінің негізгі салалары мыналардан құралады:

- көне түркі мәтіндері;
- диахрония мен синхрониядағы түркі тілдік байланыстары;
- түркі тілдерінің фонетикалық, лексикалық, синтаксистік ерекшеліктері;
- тілдік құжаттау проблемалары;
- түркі тілдеріндегі эвиденциалдылық конструкциялар.

Л.Йохансонның етістік аспектісі, эвиденциалдылық мағыналары және жойылып бара жатқан түркі тілдерін зерттеу салаларындағы ғылыми идеяларын жинақтаған монографиялары классикалық әрі іргелі еңбектердің қатарына қосылды. Оның «Түрік тіліндегі аспект» (Aspekt im Turkischen, 1971), «Түркі тілдік байланыстарының құрылымдық факторлары» (Structural Factors in Turkic Language Contacts, 2002) монографиялары түркі лингвистикасы мен типология теориясының дамуына зор ықпал етті. «Еуропа тілдеріндегі аспект» (Aspect in the languages of Europe, 2023) атты іргелі еңбегі түркі тілдеріндегі етістік категориясын зерттеудің тұжырымды нәтижесіне және әр түрлі жүйедегі тілдердің аспектуалдық типологиясын зерделеудің теориялық-әдіснамалық негізіне айналды.

Профессор Л.Йохансон түркі тілдерінің салыстырмалы-типологиялық, ареалдық және мәдени ерекшеліктерін ескере отырып, олардың диахрондық және синхрондық аспектілеріне жан-жақты сипаттама берді.

Түркі тілдерінің классификациясы (жіктелімі): Л. Йохансонның үлесі.

Түркі тілдерінің ең ежелгі ескерткіштері б.д. VIII ғасырына жатады және сол дәуірдегі түркі жазбаларында көрініс тапқан. Қанша уақыт өтсе де, барлық түркі тілдерінің өзара ұқсастықтары мен көптеген ортақ белгілері бар. Белсенді көші-қон нәтижесінде түркі халықтарының тілдері өзара тығыз араласып, бұл жағдай оларды ғылыми тұрғыдан жіктеуде және хронологиялық тұрғыдан сараптауда едәуір қиындық туғызды. Әсіресе орталық өңірлердің тілдері өзара әсерге көбірек ұшырады. Осыған байланысты түркітанушылар түркі тілдерін жіктеудің бірнеше жолын ұсынған. Ең кең тарағандардың арасында Н.А. Баскаковтың жіктелімін атап өтеміз. Ғалымның жіктелімі ең алдымен тарихи дереккөздерді түсіндіруге бағытталған (Баскаков, 1969). Түріктің белгілі ғалымы Талат Текин түркі тілдерінің жіктелімі ең алдымен фонетикалық белгілерге негізделуі тиіс деп есептейді. Оның жіктелімі алты фонетикалық критерийге сүйенеді. Осы критерийге сәйкес, түркі тілдері он екі топқа бөлінеді (Текин Талат, 1980. 387-390).

Түркі тілдерін жіктеу барысында профессор Л.Йохансон ареалды принципті ұстанған (Johanson, 1998c, 1998d, 2021). Ол түркі тілдерін алты тармаққа бөледі:

- I. Оңтүстік-батыс тармағы (South-West): Оғыз тілдері.
- II. Солтүстік-батыс тармағы (North-West): Қыпшақ тілдері.

III. Оңтүстік-шығыс тармағы (South-East): ұйғыр тілдері.

IV. Солтүстік-шығыс тармағы (North-East): Сібір тілдері.

V. Чуваш тобы, огур және бұлғар тілдерін қамтиды.

VI. Халадж тобы аргу тілін қамтиды (Johanson, 1998d; 2020: 105-114)

Профессор Йохансон тілдер классификациясында қазақ, қарақалпақ, өзбек тілінің қыпшақ диалектісі және ноғай тілдері NWS – Оңтүстік-Қыпшақ немесе Арал-Каспий тобына жатқызылады. Бұл топтың Алтаймен тығыз генетикалық байланысын ескере отырып, қазіргі қырғыз тілі де осы топқа жатқызылуы мүмкін деген пікір айтады. Себебі соңғы тілдегі болып жатқан өзгерістер оны қазақ тілімен жақындастырды. Маньчжуриядағы фууй (Fuyü Turkic) қырғыздарының тілі қырғыз тілінің диалектісі болып саналса да, ол Оңтүстік-Сібір тобымен, нақтырақ айтқанда, Енисей тобымен тығыз байланысты. Л.Йохансон кейбір NWS тобына кіретін алтай-түркі диалектілері қырғыз тіліне өте жақын деп тұжырымдайды (Johanson, 2020: 105-114).

Талдау

Тілдерді құжаттау мәселесі

Тілдік құжаттама немесе деректік лингвистика эмпирикалық лингвистиканың жаңа бағыттарының бірі болып табылады. Тілдік құжаттама дегеніміз – сөйлеу актілерінің аннотацияланған әрі аударылған корпустарын аудио және бейне форматтарда жасау (Lehmann, 1983; Woodbury, 2003; Sallabank, 2011; Haig et.al., 2011). Профессор Йохансон ғылыми еңбектерінде тілдерді құжаттау мәселесінің өзектілігін көрсетеді (Johanson, 1998b: 153-161).

XX ғасырда кейбір түркі тілдері жойылып кетті. Бірқатар тіл жойылу алдында тұр (endangered languages; vulnerable to extinction). Заманауи лингвистердің алдында өзекті мәселелер бар. Нақтырақ айтсақ, жоғалып бара жатқан немесе жоғалу қаупі төнген тілдерді зерттеу қажеттілігі аса өзекті. Доминант тілдерді Л.Йохансон «жойғыш тілдер» (killer languages) деп атайды. «Жойғыш тілдердің» қатарына орыс, қытай, парсы тілдерін жатқызады (Johanson, 1998a, Johanson, 2021: 34-36).

Тілдердің жойылуына бірнеше фактор әсер етеді:

- 1) кодты көшіру (*code copying*);
- 2) тілдің әлеуметтік қызметінің жоғалуы;
- 3) жас ұрпақтың ана тілінен бас тартуы (Johanson, 2021: 34; 2023b).

Қазіргі жаһандану заманында басқа тілдерден жаңа сөздер енеді, сонымен қатар басқа тілдердің құрылымдық ерекшеліктерін көшіріп алу (*code copying*) байқалады. Көшіру салдарынан болған өзгерістерден гөрі, тілдің әлеуметтік қызметін жоғалтуы оның мүлдем жойылып кетуіне көбірек әсер етеді. Ата-аналар балаларына ана тілін үйретуге талпынбаған жағдайда, ана тілі қажет болмаған кезде тілдің әлеуметтік қызметі әлсірейді де, біртіндеп жойыла бастайды. Уақыт өте келе жас ұрпақ өз ана тілінен бас тартады. Белсенді, яғни «жойғыш» тілді тартымды әрі беделді деп санайды. Жас ұрпақ доминант тілде сөйлемесек, әлеуметтік тұрғыдан шектелеміз деп қауіптенеді (Johanson, 2001: 34-36; 2002; 2023b). Профессор Л. Йохансон көтерген өзекті мәселелер қазақ тіліне де байланысты.

Тілдік құжаттама – Қытайда және Моңғолияда қолданылатын қазақ тілін әдеби қазақ тілімен салыстырмалы талдау үшін де маңызды тәсіл. Мұндай бағыттағы зерттеу тілдің

негізгі қабаттарындағы өзгерістерді, терминология мәселелерін және транскрипцияны стандарттау міндеттерін айқындауға көмектеседі.

Осы мақалада профессор Л.Йохансонның Халықаралық фонетикалық транскрипция (IPA) негізінде жасап, түркі тіл біліміне ұсынған транскрипция жүйесі пайдаланылды (Johanson & Csato, 2022). Аталған транскрипция негізін Айнұр Әбіш (Abish, 2016) және Ұлданай Жұмабай (Jumabay, 2022)² қазақ тілі транскрипциясын зерттеу еңбектерінде қолданған.

Қытайда және Моңғолияда тұрып жатқан қандастардың тілі, мәдени ерекшеліктері соңғы он жылда жойылып бара жатқанын байқауға болады (Auyes Khan, 2025: 205-220; Abish, 2016). Арнайы мақалаларда Қытай мен Моңғолиядан келген қандастар тілінің фонетикалық және лексикалық ерекшеліктері зерттеліп, дыбыстық құрылымы, интонациясы, сөзжасамы, диалект элементтерінің болуы және олардың қазіргі заманғы қазақ әдеби тілімен өзара әрекеттесу ерекшеліктері сипатталды (Tazhibayeva, Nevskaya, et.al., 2018; 2023).

Қытай мен Моңғолиядағы қазақ этносының тілдік жағдайына жасаған шолу және талдаулар аз ұлттардың ішіндегі қазақ тілінің доминантты тіл болғанын көрсетеді. Болып жатқан жаһандану үдерісі бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қытай мен моңғол тілдеріне әсер етіп, білім беру жүйесі өзгерді. Қазіргі таңда білімді тек қытай немесе моңғол тілінде ғана алуға болады (Auyes Khan, 2022; 2023; Abish, 2011 a,b; 2016). Осы аталған өңірлерде тұратын этникалық қазақтардың тілі мен салт-дәстүрі ұмытылып бара жатыр. Қытай мен Моңғолиядағы қазақтардың осы күнге дейін сақтап келген бай тілін, салт-дәстүрін жас толқынға жеткізу үшін зерттеу арқылы құжаттау керек.

Қазіргі қазақ тіл білімінің өзекті міндеттерінің бірі – Моңғолия мен Қытайдағы қазақ тілінің варианттарына арналған корпустарды құру. Бұл елдерде қазақ тілі миноритарлық мәртебеге ие. Қазіргі уақытта қазақ тілін Моңғолия мен Қытайда, негізінен, этникалық қазақтардың аға буыны ғана отбасында қолданады. Қазақтардың жас буыны ана тілін ұмытып барады. Сондықтан Қазақстаннан тыс жерде тұратын этникалық қазақтардың тілдік материалдарын қамтитын корпусты жедел түрде әзірлеу қажет.

Тілдік материалды құжаттау морфологиялық глосс жасау, метадеректер мен аудармаларды қамтитын электронды мәтіндер корпустарын құруға ықпал етті. Бұл қазақ тілінің бірегей нұсқаларын сақтап, лингвистикалық талдаулар жүргізуге жол ашты. Зерттеу тобы 2023-2025 жылдар аралығында «Қытай мен Моңғолиядан келген этникалық қазақтардың ҚР-на интеграциялану жолдары: әлеуметтік-мәдени және лингвоэкологиялық мониторинг» ғылыми проектісін жүргізді. Сауалнама, сұхбат және далалық зерттеулер негізінде қоныс аударушылар әлемінің тілдік бейнесін қайта құруға мүмкіндік беретін ауқымды эмпирикалық материал жинады (2025. Этникалық қазақтардың тілдік, әлеуметтік-мәдени және білім беру аспектілеріне бейімделу үдерістері). Фонетикалық транскрипция үшін IPA (<http://ipa.typeit.org/full/>) қолданды..

Oralman-niñ oqwsı-lar-diñ ałdiiyi ilegi bol-di-k.

Repatriate-GEN student-PL-GEN first wave BOL.COP-PAST 1PL

«Біз оралмандар арасындағы алғашқы толқындағы студенттер едік».

² Jumabay Uldanay, 2023. Clause combining strategies in Kazakh as spoken in China in comparative perspectives. PhD диссертациясы. Франкфурт: Goethe-Universität Frankfurt.

Soñ kişi-ayt-baq-tay, iras kelin-ge kelin bol-a-di eken-sij.

that person say-DER-EQUA true daughter-in-law-DAT daughter-in-law BOL.COP-PRES 3 E.COP.INDIR 2SG

«Сол кісі айтқандай, расында келінге келін болады екенсің» (яғни «ене келініне қызмет көрсетеді») (О.К., Астана, 08.02.24) (Zharkynbekova, Tazhibayeva & Filchenko, 2025: 509).

2023-2025 жылдары Моңғолия мен Қытайдан келген репатриант қазақтар арасында жүргізілген далалық зерттеу барысында жиналған аудио және бейнематериалдар сарапталды. Олардың жасы 22-ден 97-ге дейінгі аралықты қамтыды; қазіргі уақытта олар Шығыс Қазақстанда, Ақмола облысында және Астана қаласында тұрады. Аудио-бейнематериалдарды талдау көрсеткендей, аға буын қандастардың ауызекі сөйлеу тілінің дыбыстық және грамматикалық жүйесіндегі ерекшеліктер анықталды.

Қандастардың аға буыны қазақ тілінде бар көне сөздерді, салт-дәстүрлер және ата-бабалар тарихы туралы мәліметтерді сақтаған, ал жаңа, жас буын көп тілді болып келеді. Олардың ауызекі сөйлеу тілінде қытай, ұйғыр немесе моңғол тілінің ықпалы қатты байқалады. А.Абиш пен Е.Сато *Ethnologue* деректеріне сүйене отырып, Қытай қазақтарының тілдік жағдайын «белсенді» деп сипаттайды. Зерттеушілердің айтуынша, қазақтардың шамамен 85 пайызы тек ана тілінде сөйлейді, ал қытай тілін еркін меңгергендер 15 пайыз шамасында. Қазақ қауымындағы ана тіліне деген берік ұстаным олардың әлеуметтік-мәдени құрылымымен, ауылдық мекендерде өмір сүруімен, дәстүрлі мал шаруашылығын сақтауымен, яғни этномәдени өмір салтын жалғастыруымен тығыз байланысты (Abish & Csato, 2011a; 2011b). 2005 жылдан кейін Қытайдағы этникалық қазақтардың тілдік жағдайы өзгерді. Оның негізгі себебі – қос тілді білім берудің белсенді енгізілуі. Дегенмен, алғашқы қадамдар 1978 жылы басталып, оның мақсаты «қытай тілін енгізу және біртіндеп ана тілінен қытай тіліне көшу» болған еді (Dwyer, 1998: 68–85.).

Қазіргі этникалық қазақтардың жас буыны – көптілді. 1990 жылдардың соңында туған және Қытайдың ірі мегаполистерінде тұратын қазақтардың тілдік жағдайы аға буыннан түбегейлі ерекшеленеді. Олар негізінен қытай тілінде білім алады, ал қазақ тілін тек шектеулі ортада – отбасында және қазақ достарымен бейресми қарым-қатынаста пайдаланады. Қазақ тілінде білім беретін мектептердің саны жыл сайын азайып келеді. Этникалық қазақ балалары амалсыздан қытай мектептерінде оқуға мәжбүр (Abish, 2016). Осылайша, этникалық қазақ тілінің қызмет аясы жылдан-жылға тарылып, әлсіреп барады. Соңғы он жылда қазақ тілі тұрмыстық тілге айналып, ана тілі жойылу қаупіне тап болғаны зерттеу барысында анықталды (Abish, 2016).

Жаһандану үдерістері, бұқаралық ақпарат құралдары мен білім беру арқылы қытай тілінің ықпалы Қытайдағы қазақтардың ұлттық мәдениеті мен тіліне елеулі нұқсан келтіріп отыр. Қытайдағы жаңа буын қазақтар ана тілін түсінгенмен, сөйлей немесе жаза алмайды. Л.Йохансон атап өткендей, тілдің жойылу қаупі «жас ұрпақ өзінің ата-баба тілін аз қолданып, оны пайдалырақ, тартымдырақ әрі беделдірек деп саналатын үстем тілге ауыстырғанда байқала бастайды» (Johanson, 2024: 11).

Қытай мен Моңғолиядан келген қандастардың ана тілінің қаншалықты сақталғаны және оған әдеби тілдің қалай ықпал еткенін жан-жақты саралап, талдау жасау маңызды, өйткені Қазақстанға келген аға буын өкілдері сол жақтарда білім алған және бай сөздік

қорымен оралды. Дегенмен, қандастар тілінде фонетикалық ерекшеліктер, өздеріне тән сөйлеу интонациясы мен екпіні сақталған.

Түркі тілдеріндегі эвиденциалдылық конструкциясы

Профессор Л.Йохансон түркі тілдеріндегі эвиденциалдылықты зерттеудің теориялық негізін қалады және оның ерекше грамматикалық категория екенін дәлелдеді (2000a). Ол түркі тілдеріндегі эвиденциалды конструкциялардың екі түрін анықтады. Зерттеуші сөйлеушіге қатысты тікелей эвиденциалдылық (direct evidentiality) және жанама эвиденциалдылық (indirect evidentiality) бар екендігін атап көрсетеді.

Осы мақала авторлары қазіргі уақытта қазақ және шор тілдеріндегі эвиденциалдылық мәселесін зерттеу үстінде. Бұл ретте 2025 жылы PIAC халықаралық конференциясына (Готембо, Жапония) «Қазақ және шор тілдеріндегі табиғаттан тысқары және шекаралық контекстердегі эвиденциалдылық көріністері: салыстырмалы аспект» (Expression of evidentiality in supranatural and liminal contexts in Kazakh and Shor in a comparative perspective) атты ұжымдық баяндама дайындалды.

Қазақтар мен шорлар – дәстүрлі мәдениеттері мен тілдерінің ортақ тамыры бар түркі халықтары. Сонымен қатар, олар ғасырлар бойы географиялық тұрғыдан бір-бірінен алшақ тұрып, әртүрлі мәдени және діни ықпалдарға ұшыраған. Қазақтар мұсылман, ал шорлар христиан дінін қабылдаған, алайда шамандық ғұрыптар мен рәсімдерді сақтаған.

Лингвистикалық талдауға арналған қазақ материалы негізінен Сайрам, Қарнақ, Ташкент, Самарқан, Бұхара және Шам (Сирия) оқу орындарында діни білім алған Бекасыл Биболатұлының (1822-1915) қолжазбасына негізделген. Бекасыл Биболатұлы теолог, астролог, астроном, математик, философ және емші ретінде танылған. Даналық пен рухани түсінікке ие болған ол исламның қағидалары мен өмір салтын терең түсінген. Сонымен қатар, қазақтардың тіршілік әдеті мен емшілік дәстүрлерін сақтаған. Оның араб және парсы тілдерінде жазылған қолжазбаларын қазақстандық ғалымдар зерттеп, қазақ тіліне аударған. Бірінші басылым 2011 жылы, ал екіншісі 2017 жылы жарық көрген «Жұлдызнама» (Астрология) болды. Сонымен қатар, мұнда айғақтық формаларды пайдалануға қатысты аяндар мен пайғамбарлық нышандар, қазақ фольклорынан алынған мифтік және лиминалды контексттер сипатталған.

Материалға «Киелі кітаптың» шор тіліндегі аудармалары, шор эпостық жырлары және бақсы-балгерлер тәжірибесін қоса алғанда, фольклордың басқа жанрлары да кірді. Біз қазақ және шор тілдеріндегі айғақтық морфологияны, жалпытүркілік және тілдік ерекшеліктерді, табиғи және лиминалды контекстердің қолданысын салыстыруға және осындай контекстерде тікелей және жанама айғақтық (эвиденциалдылық) формаларын қолданудың ортақ принциптерін анықтауға тырысамыз.

(1) *Zulmat zaman kel-e žat-ir, ilğ-i*

dark.age time come-CVB AUX-PRS, all

žalanayaq-tar el basqar-ip, қan-iñ-di su-day šaš-a-di.

barefoot-PL country rule-CVB, blood-2POSS-ACC water-CMP spill-PRS-3

«Зұлмат заман келе жатыр, ылғи жалаң аяқтар ел басқарып, қаныңды судай шашады».

(2) *қir-yin so-yis bol-a-di.*

awful war be-PRS-3

«Қырғын соғыс болады».

(3) *Kölik tört döngelik-ti temir bol-a-di.*
vehicle four wheel-ADŽ iron be-AUX - PRS-3

«Көлік төрт дөңгелекті темір болады».

(4) *Aspan žol bol-a-di.*
sky road be-PRS-3

«Аспан жол болады».

(5) *Bekasıl äwlie altı kanat aқ üy tol-γan kītap-tar- in*
Bekasıl saint six wing white house fill-PP book-PL-3POSS.ACC

ekī tüye-ge teңde-p, tau-γa apar- ip
two camel-DAT balance-CVB mountain-DAT take-CVB

tūq-kan eken.
hide-PST.PTCL EV ID.PTCL

«Бекасыл әулие алты қанатты үй толған кітаптарын екі түйеге теңдеп, тауға апарып тыққан екен» (Биболатұлы, 2011: 5)

(6) *қобіз-di түңда-γan-dar-diγ köz-i-ne žas kel-ip*
kobiz-ACC listen-PP-PL-GEN eje-POSS3-DAT tear come-CV

otir-a-di EKEN
sit-PRS-3 EVID.PTCL

«Қобызды тыңдағандардың көзіне жас келіп отырады екен».

{-(I)p(tI)}/{-(I)p-DIr}:

(7) *balanī alip ketipti (ketipti - go-PST.EVID)*

«Баланы алып кетіпті».

Шор:

Meen-me, teze, noo pol-ar-in, ol kör-ben

I.GEN-INST PTCL what be-FUT-POSS3.ACC s/he see-NEG.CV

қал-тір. Anda men po pašқoї sös-pe aγa

remain.AUX-PERC then I this praїing word-INST s/he.DAT

meen čadiž-im čettire kör-erge per-ben sal-γan-in,

mī life-POSS1SG fullī see-INF allow-NEG.CV put.AUX-PP-POSS3.ACC

aaγ čol-un čap-sal-γan-in, eze,

her waї-POSS3.ACC close-put.AUX-PP-POSS3.ACC PTCL

pilin-ge-m no.

realize-GAn.PST-1SG PTCL

«Шамасы, ол менің өткенім мен болашағым туралы ештеңе көре алмаған сияқты. Содан кейін, кенеттен, мен дұға ету арқылы оның өткенім мен болашағымды қарауына жол бермегенімді және жолын шынымен жауып тастағанымды түсіндім!»

Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, қазақ және шор тілдерінің ортақ (қазақ және шор {-D}) немесе генетикалық жағынан бірдей (шор {(p)DIr} және қазақ {(I)p(tI)}/{-(I)p-DIr}) грамматикалық белгілері, сондай-ақ әртүрлі белгілері (қазақ тілінде Imİš (sīnthesised t-(I)mİš}, екен және {-A(-DI)}, ал шор тілінде {(p)ča}) бар, олар басқа да айғақты семантикамен қатар шекаралық және табиғаттан тысқары айғақтарды білдіреді.

Тікелей айғақ (эвиденциалдылық) болашақты болжаушылардың қазіргі шақтағы нышандарымен, хабарланған оқиғалардың бұрыннан бері болғанына немесе болашақта

болуы керек екеніне қарамастан, өз ашылымдарында (аяндарында) көрінеді. Болашақты болжаушылар оқиғаларды сөйлеу сәтінде болып жатқандай көреді. Осылайша, қазақ тіліндегі осы шақ формасы болашақ оқиғаларды болжау үшін қолданылады, ал шор тілінде осы шақ формасы нақты «көріпкелдік» орын алғаннан кейін ақпарат берушінің тағдырын «жорамалдау» кезінде оның ата-бабаларымен кездесуін хабарлау үшін қолданылады.

Нәтижелер

Профессор Л. Йохансонның ғылыми жарияланымдары.

Л.Йохансонның бес жүзден астам ғылыми жұмыстары бар. Алғашқы зерттеулері осман түрікшесінен басталды (Johanson, 1971).

Профессор Л.Йохансонның ғылыми мұрасында *Turkic* басылымы ерекше орын алады. Көлемі мыңға жуық бетті құрайтын іргелі зерттеуде түркі тілдерінің синхрония мен диахрониядағы, салыстырмалы-типологиялық, ареалдық және мәдени аспектілердегі жан-жақты сипаттамасы берілген (Johanson, 2021).

2023 жылы Brill баспасы «Түркі тілдері мен лингвистикасы эциклопедиясы» (Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics) еңбегін Л.Йохансонның редакциясымен электрондық форматта жариялады. «Түркі тілдері» (The Turkic Languages) классикалық анықтамалық еңбегінің қайта өңделген және толықтырылған екінші басылымы да сол жылы жарыққа шықты. Түркі тілдеріндегі етістік түрін зерттеу «Еуропа тілдеріндегі аспект» (Aspect in the languages of Europe, 2023) монографиясында одан әрі дамытылды, ал тілдік байланыстар тұжырымдамасы «Кодты көшіру. Тілдердің қабылдаушы және тасымалдаушы тұрпатындағы әлеуеті» (Code Copying. The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles, 2023) еңбегінде жүйеленіп берілді.

Профессор Л.Йохансон өзінің зерттеушілік қызметі барысында көне түркі мәтіндеріне ерекше назар аударды. XVII ғасырда латын әліпбиі арқылы хатқа түскен «Інжіл» кітабының эзербайжан тіліне аудармасын әзірлеп, жариялады (Johanson, Csató, 2025).

Профессор Л.Йохансон дайындаған ғылыми кадрлар.

Л.Йохансон ұстаз ретінде әлемдік деңгейдегі дарынды ғалымдар шоғырын тәрбиелеп шығарды. Қазіргі таңда оның шәкірттері ғылыми зерттеулер мен оқытушылық қызметті қатар атқаратын танымал тұлғалар болып саналады. Профессордың ғылыми жетекшілігімен ауқымды типологиялық зерттеулер жүргізілді және солардың нәтижесінде көптеген докторлық диссертациялар қорғалды. Докторанттары түркі тілдеріндегі аспектілік проблемасымен айналысты. Клаус Шениг (Claus Schönig) «Татар тіліндегі көмекші етістіктер» (Auxiliary verbs in Tatar) тақырыбында диссертация әзірлесе (Auxiliary verbs in Tatar, 1984), Анья Будер (Anja Buder) «Якут тіліндегі аспектуалды-темпоралды категориялар» («Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen») еңбегін жариялады (Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen, 1989). Демир Нуреттин (Demir Nurettin) «Түрік тіліндегі постетістіктер: Оңтүстік Анадолы жергілікті диалектісінің негізінде» (Postverbien im Türkkeitürkischen: Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts) атты зерттеуін жазып шықты (Postverbien im Türkkeitürkischen: Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts, 1993).

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін жас зерттеушілер Оңтүстік Сібірде түркі тілдерінің грамматикалық ерекшеліктерін қарастыру үшін далалық зерттеулер жүргізу

мүмкіндігіне ие болды. Мысалы, Ахмет Ибраһим Айдемирдің (Ahmet Ibrahim Aydemir) докторлық диссертациясы «Тыва тіліндегі көсемшелер: Алтай диалектісі ерекшеліктері негізіндегі зерттеу» (Konverbien im Tuwinischen. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Altai-Dialekts) тақырыбында орындалды.

Ерекше атап өтетін жайт: зерттеулер қыпшақ түркі тілдеріне арналған. Қазақ тілі мәселелеріне байланысты диссертациялар да қорғалды. 1989 жылы Гиссен университетінің профессоры Марк Кихнер (Mark Kirchner) Түркияда тұратын қазақтардың тілін зерттеп, 1992 жылы өз диссертациясының негізінде «Қазақ тілінің фонологиясы. Ыстанбұлдағы қазақ эмигранттары тобынан алынған дыбыс жазбалары негізінде жүргізілген зерттеулер. 1-бөлім: Зерттеулер. 2-бөлім: Мәтіндер» атты монографиясын жарыққа шығарды. Сонымен қатар Мехмет Челик (Mehmet Çelik [Kutalmış]) диссертациялық зерттеу жүргізіп, «Қазақ тіліндегі өткен шақ формалары» атты монографиясын жариялады (1997). Михаэль Гесс (Michael Hess) 1997 жылы башқұрт тіліндегі баяндауышты зерттеуге арналған докторлық диссертациясын қорғап, 2008 жылы монографиясы баспа жүзін көрді. Уппсала университетінің профессоры Бирсел Каракоч (Birsal Karakoç) 2001 жылы «Ноғай тіліндегі финитті (жақты) етістік жүйесі» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғап, 2005 жылы соның негізінде монографиясын басып шығарды.

Профессор Йохансонның шәкірттерінің диссертациялық тақырыптарының ауқымы кең: олар бүгінгі күні жоғалып бара жатқан түркі тілдерінің де өзекті мәселелерін зерттеді. Қазір Ыстанбұлдағы Неміс Шығыстану институтында ғылыми қызметкер болып істейтін Астрид Менц (Astrid Menz) 1998 жылы «Гагауз тілінің синтаксисі: тілдік байланыс нәтижесінде болған тілдік өзгерістерді зерттеу» тақырыбы бойынша докторлық диссертациясын қорғады. Италиядағы Венеция Ка-Фоскари университетінің профессоры Элизабетта Рагагнин (Elisabetta Ragagnin) 2011 жылы «Солтүстік Моңғолиядағы түркі тілі – духа тілі: сипаттама және талдау» (Dukhan, a Turkic variety of northern Mongolia: Description and Analysis») монографиясын жариялады.

Осылайша, профессор Л.Йохансонның шәкірттері әлемдік түркітануды дамытуға өлшеусіз үлес қосып келе жатыр деп айта аламыз.

Қорытынды

Профессор Л.Йохансон – лингвистика, тілдік типология және түркітану бойынша дүние жүзіндегі ірі мамандардың бірі. Ол Еуропалық типология мектебінің жетекшісі ретінде жоғары кәсібилікпен, терең қызығушылықпен және ғылымға шынайы адалдықпен зерттеулер жүргізді. Жүйелі еңбегінің арқасында **түркі лингвистикасының бөлек сала** болуына үлкен ықпал жасады.

Л.Йохансон – бес жүзден астам ғылыми жұмыстың авторы. Бастапқы зерттеулері осман түрікшесіне арналды. «Түрік тіліндегі аспект» (Aspekt im Turkischen), «Түркі тілдік байланыстарының құрылымдық факторлары» (Structural Factors in Turkic Language Contacts) монографиялары түркі лингвистикасы мен типология теориясын дамытуда айрықша орын алды.

Көлемі мыңға таяу бетті құрайтын *Turkic* басылымы – Йохансонның ғылыми мұрасындағы ерекше құнды дүниелердің бірі; онда түркі тілдері синхронды және

диахронды тұрғыдан зерттеліп, олардың салыстырмалы-типологиялық, ареалдық және мәдени аспектілеріне толыққанды сипаттама ұсынылған. Ғалымның етістік түрі саласын, эвиденциалдылықты және жоғалып бара жатқан түркі тілдері мәселелерін зерттеу туралы іргелі пайымдары классикалық зерттеулердің дүниеге келуіне негіз болды.

Профессор Л. Йохансон керемет ұстаз еді. Өзінің ғажап тәлімгерлігінің арқасында ол шын мәнінде ғылым жолына берілген шәкірттер тәрбиеледі. Осы күні олар ғылыми зерттеулермен шұғылданып қана қоймай, педагогтық жұмысты да биік дәрежеде қоса атқарып келеді. Сөйтіп, әмбебап тұлғалар ретінде танылып, Л.Йохансонның жетекшілігімен жүзеге асқан ғылыми жобалардың ізімен іргелі зерттеулер жүргізді және сапалы диссертацияларды қорғап, монографияларды жарыққа шығарды.

Профессор Л.Йохансон 2025 жылдың 24 қарашасында дүниеден қайтты, бірақ көрнекті ғалымның есімі мен еңбегі түркітану ғылымының шежіресінде алтын әріптермен жазылып қалатындығы сөзсіз.

Әдебиет

Aydemir, Ahmet İbrahim, 2009. Konverbien im Tuwinischen. Eine Untersuchung unter Berücksichtigung des Altai-Dialekts. *Turcologica* 80. Promotion. Wiesbaden: Harrassowitz.

Abish Ainur & Csató Eva, 2011a. Recent developments in Kazakh as spoken in the People's Republic of China. In: *Turkic Languages*. 15. P. 275-290.

Abish Ainur & Csato Eva, 2011b. Language attitudes and linguistic habits of young Kazakhs in Xinjiang. *Kazakh in post-Soviet Kazakhstan: Proceedings of the International Symposium on Kazakh*. P. 159–175.

Abish Ainur, 2016. Modality in Kazakh as spoken in China. (*Turcologica* 107). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 259 p.

Auyeskhan Raima, 2022. An overview of Mongolic-Kazakh linguistic relations with a focus on the Kazakh variety spoken in Mongolia. G. Clauson, T. Tekin (Eds.). *Türkçe ve Moğolca Sempozyumu*. Istanbul. P. 271-281.

Auyeskhan Raima, 2023. Status of Kazakh language in Mongolia. *International Journal of Eurasian Linguistics*. №4(2). P. 107–131.

Баскаков Н. А., 1969. Введение в изучение тюркских языков. М.: Высшая школа. 383 с.

Биболатұлы Бекасыл, 2011. Жұлдызнама. Ред: Жолдасбеков М., Астана: Күлтегін баспаханасы. Астана: Күлтегін. 371 б.

Биболатұлы Бекасыл, 2017. *Zikzal* (Зикзал). Астана: Халақ аралық Түркі Академиясы. 912 б.

Текин Талат, 1980. Проблема классификации тюркских языков. Проблема современной тюркологии: материалы II всесоюзной тюркологической конференции 27-29 сентября 1976. Алма-Ата: Наука. *Materialy vsesojuznoj tjurkologiceskoj konferencii*. Алма-Ата. С. 387-390.

Этникалық қазақтардың тілдік, әлеуметтік-мәдени және білім беру аспектілеріне бейімделу үдерістері, 2025. Астана: Л.Н.Гумилев ат.ЕҰУ. 346 б.

Buder, Anja, 1989. Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen. *Turcologica*. 5. Wiesbaden: Harrassowitz.

Dwyer, Arienne M., 1998. The texture of tongues: languages and power in China. In: Safran W. (Ed). Nationalism and Ethnoregional Identities in China. Frank Cass. P. 68–85

Çelik [Kutalmış], Mehmet, 1997. Die Vergangenheitsformen im Kasachischen. Mainz.

Demir, Nurettin, 1993. Postverbien im Türkeitürkischen: Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts. *Turcologica* 17. Wiesbaden: Harrassowitz.

Zharkynbekova S.K., Tazhibayeva S.Zh., & Filchenko A.U., 2025. Problems of preserving the Kazakh language in China: Threats of extinction and ways of solution. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 18(3). P. 502–515. DOI: <https://doi.org/10.17516/1997-1370-0457>

Johanson, Lars, 1971. Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Adpektsystems. Uppsala Universitet. Almqvist & Wiksell. URL - <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:299911>)

Johanson, Lars, 1998a. Code-copying in Irano Turkic. *Language Sciences* 20. P. 325-337

Johanson, Lars, 1998b. Sprachliche Feldforschung in der heutigen Turkologie. In: Laut & Ölmez (eds.). P. 153-161.

Johanson Lars, 1998d. The History of Turkic. In Lars Johanson & Éva Ágnes Csató (eds) *The Turkic Languages*. London, New York: Routledge. P. 82-83.

Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (eds.), 1998. *The Turkic languages*. London: Routledge.

Johanson, Lars, 2000a. Turkic Indirectives. In: Johanson, Lars & Utas, Bo (Eds). *Evidentials. Turkic, Iranian and Neighboring Languages*. Berlin: Mounton de Gruyter. P. 61-87.

Johanson, Lars, 2000b. Viewpoint operators in European languages. In: Dahl, Östen. (Editor). *Tense and Aspects in the Languages of Europe*. Berlin & New-York: De Guyter Mounon, P. 27-187.

Johanson Lars, 2000c. Linguistic convergence in the Volga area. In: Gilbers, Dicky & Nerbonne, John & Schaeken, Jos (eds.): *Languages in contact*. (Studies in Slavic and General Linguistics 28.) Amsterdam & Atlanta: Rodopi. P. 165-178.

Johanson Lars, 2002. Structural factors in Turkic language contacts. With an introduction by Bernard Comrie. London: Curzon

Johanson Lars, 2020. The classification of the Turkic languages. - *The Oxford Guide to the Transeurasian Languages* First edition. Eds: Martine Robbeets and Alexander Savelyev, Oxford University Press. P. 104-114. DOI:10.1093/oso/9780198804628.003.0009

Johanson, Lars, 2001. Discoveries on the Turkic Linguistic Map. Swedish Research Institute in Istanbul, Publications 5. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul. 56 p.

Johanson Lars & Csato Eva, 2022. Turkish. In: Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic Languages*. Second Edition. (Routledge Family Series.) London & New York: Routledge. P. 195–223.

Johanson, Lars, 2023a. *Aspect in the languages of Europe*. Ankara: Nobel Publisher. 224 p.

Johanson Lars, 2023b. Code Copying. *The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles*. Leiden: Brill Academic Publishers. P. 149.

Johanson, Lars, 2023d. Classification of Turkic Language. In: Lars Johanson (Ed.), *Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics Online*: Leiden: Brill Academic Publishers.

Johanson, Lars, 2024. Documentation of Turkic in comparative linguistics. In: Csató É. Á., Karakoç B. (Eds.) *Language and Documentation in Comparative Turkic Linguistics*. Ankara. P. 9–19.

Johanson Lars with Éva Á. Csató, 2025. *Lingua Turcica Agemica. The Gospels of Matthew and John in Middle Azeri from 17th Century Isfahan*. Wiesbaden: Harrassowitz. URL - https://www.harrassowitz-verlag.de/title_8496.shtml

In Memory of Prof. Dr. h.c. Lars Johanson. LINGUIST List 36.3837 Mon. Dec. 15. 2025 URL: <https://linguistlist.org/issues/36/3837/>

Hess, Michael, 2008. *Relativische Prädikationen im Baschkirischen*. Promotion 1997. *Turcologica* 70. Wiesbaden: Harrassowitz.

Haig Geoffrey, Nau, Nicole., Schnell, Steffan, Wegener Claudia, 2011. *Documenting Endangered Languages: Achievements and Perspectives*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. P. 339.

Kirchner, Mark, 1992. *Phonologie des Kasachischen. Untersuchungen anhand von Sprachaufnahmen aus der kasachischen Exilgruppe in Istanbul*. Teil 1: Untersuchungen. Teil 2: Texte. *Turcologica* 10. Promotion 1989. Wiesbaden. Professor at the University of Giessen.

Lehmann, Christian, 1983. Directions for interlinear morphemic translation. *Folia Linguistica*. № 16. P. 193-224.

Menz, Astrid, 1999. *Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel*. *Turcologica* 41. Promotion 1998. Wiesbaden: Harrassowitz.

Ragagnin, Elisabetta, 2011. *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia: Description and Analysis*. *Turcologica* 76. Promotion 2007. Wiesbaden: Harrassowitz. Associate Professor at the University of Venedig.

Sallabank, Julia, Sallabank, J., 2011. *Norman languages of the Channel Islands: Current situation, language maintenance and revitalization*. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*. 5(2). 19-44. <https://www.shimajournal.org/issues/v5n2/e.-Sallabank-Shima-v5n2-19-44.pdf>

Schönig, Claus, 1984. *Hilfsverben im Tatarischen*. Promotion 1983. Wiesbaden: Franz Steiner.

Tazhibayeva, Saule, Nevskaya Irina, Mutali Aliya& Kadysqyzy Aygul, 2018. *Kazakh Language as spoken in China: Problems and Research Perspectives*. *Bulletin of L.N. Gumilyov ENU. Philology Series*. Vol.124. (3). P. 59–68. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2018-124-3-59-68>

Tazhibayeva, Saule, Nevskaya Irina, Mutali Aliya, Kadysqyzy Aygul, 2023. *Lexical peculiarities of Kazakh as spoken in China*. *Turkic Studies Journal*. №4. P. 130-145.

Woodbury, Antony, 2003. *Defining documentary linguistics*. In: Peter Austin (Ed) P. Austin (Ed.). *Language Documentation and Description*. Vol. 1. London: SOAS. P. 35-51

References

Aydemir, Ahmet İbrahim, 2009. *Konverbien im Tuwinischen. Eine Untersuchung unter Berücksichtigung des Altai-Dialekts [Conjugations in Tuvan. A Study Taking into Account the Altai Dialect]*. *Turcologica* 80. Promotion 2003. Wiesbaden: Harrassowitz [in German].

Abish Ainur & Csató Eva, 2011a. *Recent developments in Kazakh as spoken in the People's Republic of China*. In: *Turkic Languages*. 15. P. 275-290.

Abish Ainur& Csato Eva. 2011b. *Language attitudes and linguistic habits of young Kazakhs in Xinjiang*. *Kazakh in post-Soviet Kazakhstan: Proceedings of the International Symposium on Kazakh*. P. 159–175.

Abish Ainur, 2016. Modality in Kazakh as spoken in China. (Turcologica 107.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 259 p.

Auyes Khan Raima, 2022. An overview of Mongolic-Kazakh linguistic relations with a focus on the Kazakh variety spoken in Mongolia. G. Clauson, T. Tekin (Eds.). Türkçe ve Moğolca Sempozyumu. Istanbul. P. 271-281.

Auyes Khan Raima, 2023. Status of Kazakh language in Mongolia. International Journal of Eurasian Linguistics. №4(2). P. 107–131.

Baskakov Nikolay, 1969. Introduction in Turkic languages. Moscow: Vysshaya shkola. [in Russian].

Bibolatulyl Bekasyl, 2011. Jüldyznama. Ed.: Joldasbekov M., Astana: Kultegin publishing house. 371 p. [in Kazakh].

Bibolatulyl Bekasyl, 2017. Zikzal (Зикзал). Astana: International Turkic Academy. 912 p. [in Kazakh].

Tekin Talat, 1980. Problema klassifikacii tyurkskih yazykov [The Problem of Classifying Turkic Languages]. Problema sovremennoj tyurkologii: materialy II Vsesoyuznoj tyurkologicheskoy konferencii 27-29 sentyabrya 1976 [Issues in Modern Turkology: Proceedings of the Second All-Union Conference on Turkology, September 27–29, 1976.]. Alma-Ata: Nauka. Materialy vsesoyuznoj tyurkologicheskoy konferencii. Alma-Ata. P. 387-390. [in Russian].

Etnikalyh kazaktardyng tildik, aleumettik-madeni zhane bilim beru aspetilerine bejimdely uderisteri [Processes of adaptation of ethnic Kazakhs in the linguistic, socio-cultural, and educational aspects (Collective monograph)], 2025. Astana: L.N.Gumiloyv at. EUU. 346 p. [in Kazakh].

Buder, Anja, 1989. Aspekto-temporale Kategorien im Jakutischen [Aspect-temporal categories in Yakut]. Turcologica 5. Wiesbaden: Harrassowitz. [in German].

Çelik [Kutalmış], Mehmet, 1997. Die Vergangenheitsformen im Kasachischen [Past tenses in Kazakh]. Mainz. [in German].

Demir, Nurettin, 1993. Postverbien im Türkei-türkischen: Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts [Postpositions in Turkish: With Special Reference to a Southern Anatolian Village Dialect]. Turcologica 17. Wiesbaden: Harrassowitz. [in German].

Zharkynbekova, S. K., Tazhibayeva, S. Zh., & Filchenko, A. U., 2025. Problems of preserving the Kazakh language in China: Threats of extinction and ways of solution. Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. 18(3). P. 502–515. DOI: <https://doi.org/10.17516/1997-1370-0457>

Johanson, Lars, 1971. Aspekt im Türkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Adpektsystems [Aspect in Turkish: Preliminary Studies Toward a Description of the Turkish Aspect System]. Uppsala Universitet. Almqvist & Wiksell. URL - <http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:299911>) [in German].

Johanson, Lars, 1998a. Code-copying in Irano Turkic. Language Sciences 20. P. 325-337

Johanson, Lars, 1998b. Sprachliche Feldforschung in der heutigen Turkologie [Linguistic fieldwork in contemporary Turkology]. In: Laut & Ölmez (eds.). P. 153-161. [in German].

Johanson Lars, 1998d. The History of Turkic. In Lars Johanson & Éva Ágnes Csató (eds) The Turkic Languages. London, New York: Routledge. P. 82-83.

Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (eds.), 1998. The Turkic languages. London: Routledge.

Johanson, Lars, 2000a. Turkic Indirectives. In: Johanson, Lars & Utas, Bo (Eds). Evidentials. Turkic, Iranian and Neighboring Languages. Berlin: Mouton de Gruyter. pp. 61-87.

Johanson, Lars, 2000b. Viewpoint operators in European languages. In: Dahl, Östen. (Editor). Tense and Aspects in the Languages of Europe. Berlin & New-York: De Gruyter Mouton. pp. 27-187.

Johanson Lars, 2000c. Linguistic convergence in the Volga area. In: Gilbers, Dicky & Nerbonne, John & Schaeken, Jos (eds.): Languages in contact. (Studies in Slavic and General Linguistics 28.) Amsterdam & Atlanta: Rodopi. P. 165-178.

Johanson Lars, 2002. Structural factors in Turkic language contacts. With an introduction by Bernard Comrie. London: Curzon.

Johanson Lars, 2020. The classification of the Turkic languages. - The Oxford Guide to the Transeurasian Languages First edition. Eds: Martine Robbeets and Alexander Savelyev, Oxford University Press. P. 104-114. DOI:10.1093/oso/9780198804628.003.0009

Johanson, L., 2021. Discoveries on the Turkic Linguistic Map. (Swedish Research Institute in Istanbul, Publications 5.) Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul. 56 p.

Johanson Lars & Csato Eva, 2022. Turkish. In: Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (eds.) The Turkic Languages. Second Edition. (Routledge Family Series.) London & New York: Routledge. P. 195–223.

Johanson, Lars, 2023a. Aspect in the languages of Europe. Ankara: Nobel Publisher. 224 p.

Johanson Lars, 2023b. Code Copying. The Strength of Languages in Take-over and Carry-over Roles. Leiden: Brill Academic Publishers. P. 149.

Johanson, Lars, 2023d. Classification of Turkic Language. In: Lars Johanson (Ed.), Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics Online: Leiden: Brill Academic Publishers.

Johanson, Lars, 2024. Documentation of Turkic in comparative linguistics. In: Csató É. Á., Karakoç B. (Eds.) Language and Documentation in Comparative Turkic Linguistics. Ankara. P. 9–19.

Johanson Lars with Éva Á. Csató, 2025. Lingua Turcica Agemica. The Gospels of Matthew and John in Middle Azeri from 17th Century Isfahan. Wiesbaden: Harrassowitz. URL - https://www.harrassowitz-verlag.de/title_8496.shtml

In Memory of Prof. Dr. h.c. Lars Johanson. LINGUIST List 36.3837 Mon. Dec. 15. 2025 URL - <https://linguistlist.org/issues/36/3837/>.

Hess, Michael, 2008. Relativische Prädikationen im Baschkirischen [Relative Clauses in Bashkir]. Promotion 1997. Turcologica 70. Wiesbaden: Harrassowitz. [in German].

Haig Geoffrey, Nau, Nicole., Schnell, Steffan, Wegener Claudia, 2011. Documenting Endangered Languages: Achievements and Perspectives. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, P. 339.

Kirchner, Mark, 1992. Phonologie des Kasachischen. Untersuchungen anhand von Sprachaufnahmen aus der kasachischen Exilgruppe in Istanbul. Teil 1: Untersuchungen. Teil 2: Texte [Phonology of Kazakh. Studies Based on Language Recordings from the Kazakh Exile Community in Istanbul. Part 1: Studies. Part 2: Texts]. Turcologica 10. Promotion 1989. Wiesbaden. Professor at the University of Giessen [in German].

Lehmann, Christian, 1983 Directions for interlinear morphemic translation. Folia Linguistica. № 16. P. 193-224.

Menz, Astrid, 1999. Gagausische Syntax: Eine Studie zum kontaktinduzierten Sprachwandel [Gagauz Syntax: A Study of Contact-Induced Language Change]. Turcologica 41. Promotion 1998. Wiesbaden: Harrassowitz [in German].

Ragagnin, Elisabetta, 2011. Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia: Description and Analysis. *Turcologica* 76. Promotion 2007. Wiesbaden: Harrassowitz. Associate Professor at the University of Venedig.

Sallabank, Julia, Sallabank, J., 2011. Norman languages of the Channel Islands: Current situation, language maintenance and revitalization. *Shima: The International Journal of Research into Island Cultures*. 5(2). 19-44. <https://www.shimajournal.org/issues/v5n2/e.-Sallabank-Shima-v5n2-19-44.pdf>

Schönig, Claus, 1984. Hilfsverben im Tatarischen [Auxiliary verbs in Tatar]. Promotion 1983. Wiesbaden: Franz Steiner [in German].

Tazhibayeva, Saule, Nevskaya Irina, Mutali Aliya & Kadysqyzy Aygul, 2018. Kazakh Language as spoken in China: Problems and Research Perspectives. *Bulletin of L.N.Gumilyov ENU. Philology Series*. Vol.124. (3) 59–68. <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2018-124-3-59-68>

Tazhibayeva, Saule, Nevskaya Irina, Mutali Aliya, Kadysqyzy Aygul, 2023. Lexical peculiarities of Kazakh as spoken in China. *Turkic Studies Journal*. №4. P. 130-145.

Woodbury, Antony, 2003. Defining documentary linguistics. In: Peter Austin (Ed) P. Austin (Ed.), *Language Documentation and Description*. Vol. 1. London: SOAS. P. 35-51.

Авторлар туралы мәлімет:

Тажобаева Сауле Жаксылыкбаевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев көш., 2, Астана, Қазақстан Республикасы.

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56584418800>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/DXO-9343-2022>

Невская Ирина Анатольевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Франкфурт университеті, Франкфурт, Германия; Ресей Ғылым Академиясының Сібір бөлімі, Филология Институты, Новосибирск, Ресей.

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189753273>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/B-7170-2013>

Information about authors:

Tazhibayeva Saule Zhaksylykbaevna, Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Republic of Kazakhstan.

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56584418800>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/DXO-9343-2022>

Nevskaya Irina Anatolievna, Doctor of Philology, Professor, Frankfurt University, Frankfurt, Germany; Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Institute of Philology, Novosibirsk, Russia.

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189753273>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/B-7170-2013>

Информация об авторах:

Тажыбаева Сауле Жаксылыкбаевна, доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, Астана, Республика Казахстан.

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56584418800>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/DXO-9343-2022>

Невская Ирина Анатольевна, доктор филологических наук, профессор, Франкфуртский университет, Франкфурт, Германия; Сибирское отделение Российской академии наук, Институт филологии, Новосибирск, Россия.

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57189753273>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/B-7170-2013>

Авторлық үлес:

С.Ж. Тажыбаева мақаланың негізгі идеясын, тұжырымдамасын және мақсатын айқындады, талдауын жасады.

И.А. Невская мақаланы талқылау, қайта саралау жұмыстарына қатысты, мақаланы рәсімдеуге, метадеректердің аударылуына үлес қосты.

Авторлар мақаланың барлық аспектілері бойынша тең дәрежеде жауапты болып саналады.

Authors' Contributions:

S.Zh. Tazhibayeva identified the main idea, concept, and purpose of the article and conducted its analysis.

I.A. Nevskaya contributed to the discussion and re-evaluation of the article, its formatting, and the translation of metadata. The authors are equally responsible for all aspects of the article.

Вклад авторов:

С.Ж. Тажыбаева определила основную идею, концепцию и цель статьи, а также провела её анализ.

И.А. Невская внесла вклад в обсуждение и пересмотр статьи, её оформление и перевод метаданных. Авторы несут равную ответственность за все аспекты статьи.

Conflict of Interest.

There is no conflict of interest related to this article.

Мүдделер қақтығысы.

Мақалаға байланысты мүдде қақтығысы жоқ.

Конфликт интересов.

Нет конфликта интересов, связанного со статьей.